

RODERICK BEATON
ΟΙ
ΕΛΛΗΝΕΣ
ΜΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΑΣΤΕΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

RODERICK BEATON

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΜΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μενέλαος Αστερίου

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ιστορία

Roderick Beaton, *Οι Έλληνες: Μια παγκόσμια ιστορία*

Τίτλος πρωτοτύπου: *The Greeks: A global history*

Μετάφραση: Μενέλαος Αστερίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Γιώργος Ανδρικόπουλος

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Roderick Beaton, 2021

Copyright© για την ελληνική γλώσσα,

Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2021

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις
Faber & Faber, an imprint of Bloomsbury House, Λονδίνο, 2021

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα

από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2022

Κ.Ε.Τ. Δ811 Κ.Ε.Π. 729/22 ISBN 978-618-07-0216-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Όπως και άλλα βιβλία μου που εκδόθηκαν σε ελληνική μετάφραση από τις Εκδόσεις Πατάκη, και αυτό το βιβλίο το συνέλαβα και το έγραφα έχοντας στον νου μου τον αγγλόφωνο αναγνώστη. Ο «Πρόλογος στην αγγλική έκδοση» ο οποίος ακολουθεί απευθύνεται στον αγγλόφωνο αναγνώστη, και μερικά που λέγονται σε αυτόν θα μοιάζουν αναμφίβολα μάλλον παράξενα μεταφρασμένα στα ελληνικά. Ωστόσο, αντί να αντικαταστήσω τον αρχικό πρόλογο, επέλεξα να τον κρατήσω, έτσι ώστε εσείς που διαβάσετε αυτό το βιβλίο στη γλώσσα του λαού για τον οποίο γράφτηκε να μπορέσετε να δείτε όχι μόνο τις προϋποθέσεις βάσει των οποίων προσέγγισα αρχικά το θέμα, αλλά και τις παραδοχές στις οποίες βασίζεται αυτή η προσέγγιση σχετικά με τις βασικές γνώσεις και τον τύπο των ενδιαφερόντων του αναγνωστικού κοινού στο οποίο ήθελα να απευθυνθώ.

Εσείς, οι ελληνόφωνοι αναγνώστες, έχετε το δικαίωμα για περαιτέρω εξηγήσεις, επειδή η ιστορία την οποία αφηγούμαι σε αυτό το βιβλίο είναι δική σας. Ανήκει σε εσάς και έχει σημασία για εσάς με έναν τρόπο ο οποίος είναι αδιανόητος για το αγγλόφωνο ή παγκόσμιο αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθυνόμουν αρχικά. Δεν είναι αναγκαίο να πειστείτε εσείς ότι άξιζε να πω αυτή την ιστορία ή ότι αυτή η ιστορία είναι βασικό συστατικό της «παγκόσμιας ιστορίας», όπως την αποκαλούμε σήμερα. Όμως αυτό που μπορεί να μην αντιλαμβάνεστε είναι πόσο λίγοι άνθρωποι στον κόσμο σήμερα, εκτός και αν μοιράζονται μια ελληνική κληρονομιά ή ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τον ελληνικό λαό, την ελληνική ιστορία ή την ελληνική γλώσσα, γνωρίζουν το πραγματικό μέγεθος και την πραγματική σημα-

σία ολόκληρης της ελληνικής ιστορίας, από τους Μυκηναίους της Εποχής του Χαλκού μέχρι σήμερα. Το ανά χείρας βιβλίο αφηγείται αυτή την ιστορία. Και είναι αξιοσημείωτο ότι πάρα πολύ σπάνια επιχειρήθηκε προηγουμένως να ειπωθεί αυτή η ιστορία στα αγγλικά και ποτέ με τον τρόπο με τον οποίο την παρουσιάζει αυτό το βιβλίο.¹

Φυσικά, στην Ελλάδα ισχύει το αντίθετο. Από τη δεκαετία του 1850, όταν ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος άρχισαν να εδραιώνουν την τριμερή συνέχεια αυτού που αποκαλούσαν αντιστοίχως «Ελληνισμός» και «το Ελληνικόν Έθνος», αυτή η ιστορία «από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων», κατά τη διατύπωση του Παπαρρηγόπουλου, έχει ειπωθεί πολλές φορές. Επιφανείς Έλληνες ιστορικοί συνέχισαν και διεύρυναν το έργο αυτών των σκαπανέων.² Εναπόκειται σε εσάς, τους Έλληνες αναγνώστες, να αποφασίσετε αν το βιβλίο *Οι Έλληνες: Μια παγκόσμια ιστορία* είναι κάτι περισσότερο από μια σύγχρονη εκδοχή του «ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειου σχήματος», όπως αποκαλείται κάποιες φορές, λαμβάνοντας υπόψη ότι την εποχή που ο Παπαρρηγόπουλος κόντευε σχεδόν να τελειώσει την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* η ανακάλυψη του ελληνικού πολιτισμού της Εποχής του Χαλκού από τον Ερρίκο Σλήμαν μόλις άρχιζε και ότι ο Παπαρρηγόπουλος τελειώνει την ιστορία του με την επανάσταση του 1821, μολονότι άλλοι ιστορικοί, φυσικά, έγραψαν στη συνέχεια της ιστορία της Ελλάδας.

Ωστόσο υποστηρίζω ότι υπάρχει μια σημαντική διαφορά. Ο Ζαμπέλιος και ο Παπαρρηγόπουλος, καθώς και οι διάδοχοί τους μέχρι τον Νίκο Σβορώνο, τον Απόστολο Βακαλόπουλο και την ομάδα των συγγραφέων που τα έργα τους εξέδωσε η Εκδοτική Αθηνών στην πολύτομη *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* στα τέλη του προηγούμενου αιώνα, έγραφαν εθνική ιστορία. Κάθε έθνος χρειάζεται την εθνική ιστορία του και σίγουρα δεν υπάρχει έθνος που να μην έχει εθνική ιστορία. Ο Παπαρρηγόπουλος ξεκίνησε ως δάσκαλος και η παλιότερη εκδοχή του κλασικού έργου του, ένας μικρός τόμος που εκδόθηκε το 1853, γράφτηκε ως σχολικό εγχειρίδιο.³ Και εγώ, που μεγάλωσα στο Εδιμβούργο, την πρωτεύουσα της Σκωτίας, είχα την πρώτη επαφή μου με την ιστορία μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, στα οποία διάβασα για τους

αιώνες αγώνων τους οποίους διεξήγαν οι Σκότοι εναντίον των Άγγλων, πολύ πριν να διαβάσω οποιαδήποτε «βρετανική» ιστορία. Κατανοώ αυτόν τον τρόπο αφήγησης και διδασκαλίας της ιστορίας. Το κάθε έθνος χρειάζεται να λέει τη δική του ιστορία με τον δικό του τρόπο, έτσι ώστε τα παιδιά αυτού του έθνους να αρχίσουν να καταλαβαίνουν την κοινωνία στην οποία ζουν και τη θέση αυτής της κοινωνίας στον κόσμο. Όμως, σήμερα, κάθε σοβαρός ιστορικός πρέπει επίσης να προχωρά παραπέρα και να βλέπει πέρα από εθνικά σύνορα.

Η εθνική ιστορία μας (σε όποιο έθνος και αν ανήκουμε) είναι η ιστορία την οποία λέμε στους εαυτούς μας. Λέει ελάχιστα ή τίποτα για το πώς μας βλέπουν οι άλλοι, πράγμα που αποτελεί τη μεγαλύτερη δυσκολία προκειμένου να κατανοήσουμε τη θέση μας στον ευρύτερο κόσμο. Είναι ενδεικτικό ότι καμιά από τις κλασικές ιστορίες του ελληνικού κόσμου τις οποίες αναφέραμε προηγουμένως δεν απέκτησε φήμη μεταφρασμένη σε άλλες γλώσσες. Η τριμερής συνέχεια του ελληνισμού συχνά είτε αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό από τους ξένους σχολιαστές είτε χρησιμοποιείται με χυδαίο τρόπο ως ρόπαλο εναντίον ενός σύγχρονου λαού τον οποίο απορρίπτουν με ευκολία επειδή υποτίθεται είναι ανάξιος των «ένδοξων προγόνων» του. Λίγοι άνθρωποι – και σε αυτούς περιλαμβάνονται ακόμη και γνωστοί επαγγελματίες ιστορικοί– γνωρίζουν είτε τα ιστορικά γεγονότα είτε τις ιδεολογικές παραδοχές στις οποίες βασίζεται αυτή η αφήγηση περί συνέχειας. Η ελληνική ιστορία –και με αυτό εννοώ ολόκληρη την ελληνική ιστορία– πρέπει να γίνει πολύ καλύτερα γνωστή και κατανοητή σε όλον τον κόσμο.

Για προφανείς λόγους, αυτό το βιβλίο δεν ισχυρίζεται ότι είναι «εθνική ιστορία» των Ελλήνων. Η τολμηρότερη και πιθανώς η πιο αμφιλεγόμενη απόκλιση του από το «ζαμπελιοπαπαρηγοπούλειο σχήμα» είναι ότι δεν εστιάζει στο ελληνικό έθνος αλλά στην ελληνική γλώσσα και στους ομιλητές της. Όπως θα γίνει φανερό στις σελίδες που ακολουθούν, η ελληνική λέξη έθνος είχε διαφορετικές σημασίες στις διάφορες εποχές από τότε που εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην *Ιλιάδα* του Ομήρου (όπου αναφέρεται στις δυνάμεις των ανδρών από διάφορες ελληνικές πόλεις οι οποίες από κοινού συγκρότησαν τον στρατό που πολιορκούσε την Τροία). Απέκτησε την τωρινή «εθνοτική» σημα-

σία της περίπου το 1790. Δεν αρνούμαστε ότι οι ελληνόφωνοι παλιότερων εποχών είχαν μια αίσθηση της κοινής ταυτότητάς τους, ισοδύναμη με την «εθνική συνείδηση» όπως την αποκαλούμε σήμερα. Σίγουρα την είχαν. Όμως την εξέφραζαν με διαφορετικούς τρόπους.

Ο ιστορικός Ηρόδοτος, γράφοντας λίγο μετά το 450 π.Χ., την προσδιορίζει για την εποχή του με τη φράση «τὸ ἑλληνικόν», που μοιάζει πολύ παρόμοια στη σημασία της με τον σημερινό «Ελληνισμό» (λέξη που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά με αυτή τη σημασία περίπου το 1850). Δεν ξέρουμε πώς αποκαλούσαν τον εαυτό τους οι Μυκηναίοι την Εποχή του Χαλκού, μολονότι ενδείξεις για αυτό μας άφησαν οι γείτονές τους, οι Χετταίοι και οι Αιγύπτιοι, και τα ομηρικά έπη. Και γνωρίζουμε ότι για περίπου 1.500 χρόνια, στα οποία περιλαμβάνεται ολόκληρη η βυζαντινή χιλιετία, οι Έλληνες αποκαλούσαν τους εαυτούς τους Ρωμαίους και, αργότερα, Ρωμιούς. Γιατί αποκαλούσαν έτσι τον εαυτό τους είναι ένα από τα πράγματα που προσπαθεί να εξηγήσει αυτό το βιβλίο.

Η μακρά ιστορία των Ελλήνων είναι σίγουρα μια από τις πλουσιότερες, αν όχι η πλουσιότερη, σε όλη την παγκόσμια ιστορία. Τούτο το βιβλίο υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι αυτή η ιστορία δεν αφορά μόνο τους Έλληνες, αλλά είναι μια ιστορία για τον κόσμο. Για πολλούς από εκείνους που θα πάρουν αυτό το βιβλίο στην ελληνική έκδοσή του, αυτό είναι κάτι το προφανές, μια κοινοτοπία. Και σε ένα ορισμένο επίπεδο είναι. Όπως έλεγε με περιεκτικό και ωραίο τρόπο ο καταξιωμένος συγγραφέας και ηθοποιός Στίβεν Φράνκ για τη διακοσιοστή επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης στις 25 Μαρτίου 2021: «Η Ελλάδα δεν θα οφείλει ποτέ στον κόσμο τόσα όσα οφείλει ο υπόλοιπος κόσμος στην Ελλάδα». ⁴ Όμως ελαχιστότατοι άνθρωποι σε όλον τον κόσμο εκτιμούν σωστά αυτό το γεγονός. Ακόμη και αν το εκτιμούν, μπορεί να μην κατανοούν πλήρως το πώς και το γιατί. Για να το κατανοήσουμε αυτό, δεν αρκεί να επαναλαμβάνουμε την παλιά ρήση για τους «αρχαίους προγόνους». Πράγματι δεν αρκεί ούτε απλώς να τιμούμε και να μελετούμε τον πολιτισμό της «κλασικής αρχαιότητας», αν απομονώνουμε αυτή την περίοδο της ελληνικής ιστορίας από την πολύ μεγαλύτερη αφήγηση της οποίας αποτελεί μέρος.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το πώς ο υπόλοιπος κόσμος συσώρευσε τεράστιο χρέος προς τους Έλληνες είναι μια ιστορία πολλαπλών αλληλεπιδράσεων, δούναι και λαβείν, επινόησης και επανεπινόησης, για αρκετές χιλιετίες. Πάνω από όλα, η ιστορία των Ελλήνων είναι μια ιστορία επινοητικότητας και ανεξάντλητης δημιουργικότητας, η οποία σίγουρα είναι φανερή τόσο στην εποχή του COVID-19, της μαζικής μετανάστευσης και των νέων απειλών εναντίον της παγκόσμιας σταθερότητας όσο και στις προηγούμενες περιόδους διαμόρφωσης των Ελλήνων στην «παγκόσμια ιστορία».

Λογιστικά κατάστιχα και Θρύλοι 1500 π.Χ. - περ. 1180 π.Χ.

Ας φανταστούμε ότι ο ήλιος ανατέλλει στο Αιγαίο το έτος 1500 π.Χ. Μακριά στην ανατολή και στον νότο, ο ήλιος είναι ήδη πάνω από τον ορίζοντα στην Εύφορη Ημισέληνο, η οποία ξεκινά από την κορυφή του Περσικού Κόλπου, εκτείνεται κατά μήκος του Τίγρη και του Ευφράτη, και προς δυσμάς καταλήγει στη Μεσόγειο. Σε αυτές τις περιοχές, πολλές χιλιάδες χρόνια νωρίτερα, είχαν αρχίσει η μετατροπή αυτοφυών φυτών σε καλλιεργούμενα και η χρήση οικόσιτων ζώων. Πολύπλοκες κοινωνίες, ή πολιτισμοί, είχαν υπάρξει σε αυτές τις περιοχές για πάνω από μια χιλιετία: διαδοχικά, η Ουρ, η Ακκάδ, η Σουμερία, η Βαβυλώνα. Το 1500, ήταν η σειρά των Ασσυρίων, που ασκούσαν την κυριαρχία τους από την πρωτεύουσά τους Ασούρ στις όχθες του Τίγρη. Περίπου την ίδια περίοδο, είχε αναδειχθεί ένα νέο κέντρο δύναμης και πλούτου βορειότερα και κοντύτερα στο Αιγαίο, στα υψίπεδα της Μικράς Ασίας.

Ήταν το βασίλειο των Χετταίων. Ο ήλιος μόλις έχει αρχίσει να ανατέλλει στο Αιγαίο, αλλά έχει ανατείλει ήδη πάνω από τη Χαττούσα, την πρωτεύουσα των Χετταίων, κοντά στην περιοχή της Άγκυρας, της μελλοντικής πρωτεύουσας της Τουρκίας. Ο Χετταίος βασιλιάς διαθέτει έναν στρατό ο οποίος μπορεί να παρατάξει εκατοντάδες πολεμικά άρματα και έναν άλλον στρατό διαφορετικού είδους, λιγότερο ορατό, ο οποίος κρατά τεράστιο αριθμό αρχείων χρησιμοποιώντας μια γραφή γνωστή ως σφηνοειδή, που είχε επινοηθεί στην Εύφορη Ημισέληνο την προηγούμε-

νη χιλιετία. Σχεδόν την ίδια στιγμή, μακριά στον νότο, φωτίζεται από τον ήλιο η κοιλάδα του Νείλου. Ο ήλιος ρίχνει πρώτα τις ακτίνες του στις κορυφές των πυραμίδων στη Γκίζα, οι οποίες έχουν ήδη ηλικία χιλίων πεντακοσίων ετών. Όλο αυτό το χρονικό διάστημα, η Αίγυπτος ήταν ένα σταθερό βασίλειο, με ιεραρχική κοινωνία και ανεπτυγμένο σύστημα γραφής, και θα έχει μπροστά της άλλα χίλια πεντακόσια χρόνια. Ο πλούτος και η μυθική σοφία των Αιγυπτίων είναι μαγνήτες που έλκουν εμπόρους και στρατιωτικούς αντιπάλους από όλη την περιοχή.

Πίσω στη Μικρά Ασία, ο ήλιος αρχίζει να φωτίζει τις κοιλάδες των ποταμών οι οποίοι ρέουν από το υψίπεδο που αποτελεί την κοιτίδα των Χετταίων προς τη θάλασσα. Οι λαοί των παράκτιων περιοχών έχουν τις δικές τους γλώσσες, οι οποίες συγγενεύουν με τη χιτιτική γλώσσα. Όμως το 1500 π.Χ., δεν είναι υπό την άμεση κυριαρχία των Χετταίων. Όταν το φως του ήλιου φθάνει στην ακτή, φωτίζει μια πόλη στις εκβολές του μεγαλύτερου από αυτούς τους ποταμούς, του Μαιάνδρου. Η πόλη είναι γνωστή στους Χετταίους ως Μιλλαβάντα και αργότερα θα εισέλθει στην ελληνική ιστορία ως Μίλητος.

Στιγμές αργότερα, οι ακτίνες του ήλιου πέφτουν διακόσια χιλιόμετρα βορειότερα και λίγο δυτικότερα, στον πορθμό που είναι γνωστός ως Ελλήσποντος ή Δαρδανέλια. Στην ασιατική πλευρά και σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από την ακτή, αρχίζει η νέα ημέρα στους δρόμους μιας πυκνοκατοικημένης και μεγάλης πόλης. Κτισμένη στο κέντρο μιας εύφορης πεδιάδας, η πόλη κατέχει στρατηγική θέση χάρη στην οποία επωφελείται από τους εμπόρους που πηγαίνουν από το Αιγαίο μέσω του Ελλησπόντου στη Θάλασσα του Μαρμαρά ή ακόμη μακρύτερα, μέσω του Βοσπόρου στον Εύξεινο Πόντο (Μαύρη Θάλασσα). Η ακρόπολη της είναι οχυρωμένη με ογκώδη τείχη. Στην πολύ μεγαλύτερη κάτω πόλη, έξω από τα τείχη, κατοικούν περίπου δέκα χιλιάδες άνθρωποι, σημαντικός πληθυσμός για αυτό το τμήμα του κόσμου τούτη την περίοδο. Τι γλώσσα μιλούν αυτοί οι άνθρωποι ή πώς ονομάζουν την πόλη τους δεν θα καταγραφεί για τις μεταγενέστερες γενιές. Οι Χετταίοι την αποκαλούν Wilusa και οι Έλληνες *φίλιος*, αργότερα *Ίλιος* ή *Ίλιον*, και τελικά θα μείνει γνωστή με το ελληνικό εναλλακτικό όνομα της, που μπορεί να είναι εξίσου αρχαίο: *Τροία*.

Το φως της αυγής απλώνεται στο Αιγαίο. Οι πρώτες ακτίνες φθάνουν στις κορυφές, τη μία μετά την άλλη, των τριών μεγαλύτερων οροσειρών που διατρέχουν την Κρήτη από την ανατολή προς τη δύση. Με μήκος τριακόσια χιλιόμετρα και πλάτος μόλις εξήντα και χωρίς κανέναν σημαντικό όγκο ξηράς ορατό από τις ακτές της, η Κρήτη φιλοξενεί έναν προηγμένο πολιτισμό, ο οποίος θα αποκληθεί «Μινωικός», από τον θρυλικό βασιλιά του νησιού Μίνωα, όταν τρειςήμισι χιλιετίες αργότερα θα ανακαλυφθούν τα κατάλοιπά του. Τον καιρό των Μινωιτών, η Κρήτη είναι τόπος ευημερίας και αφθονίας. Καθώς το φως του ήλιου φθάνει στις παράκτιες περιοχές, στις στέγες των κτιρίων διακρίνονται οι χαρακτηριστικές στιλιζαρισμένες αναπαραστάσεις των κεράτων ταύρου, που μοιάζουν με μεσαιωνικές πολεμίστρες, αν και δεν τοποθετήθηκαν εκεί για αμυντικούς λόγους. (Οι πρώτοι αρχαιολόγοι που τις ανακάλυψαν στις αρχές του 20ού αιώνα θα τις αποκαλέσουν μάλλον πομπωδώς «κέρατα καθοσίωσης», και αυτή η ονομασία θα διατηρηθεί.) Πόλεις συγκροτούνται γύρω από οργανωμένα και πολύπλοκα συγκροτήματα, τα οποία οι ίδιοι αρχαιολόγοι θα αποκαλέσουν συμβατικά «ανάκτορα». Στην πραγματικότητα, πρόκειται για κέντρα συλλογής και αναδιανομής αγροτικών προϊόντων και χειροτεχνημάτων. Αυτές οι διαδικασίες συνδέονται αναπόσπαστα με θρησκευτικές τελετές και τελετουργικές δραστηριότητες που αναπτύσσονταν στο νησί επί αιώνες.

Για τους περισσότερους ξένους, ακόμη και υπό την οπτική του 1500 π.Χ., ο κρητικός τρόπος ζωής θα πρέπει να έμοιαζε εξωτικός. Η μινωική γλώσσα και γραφή δεν μοιάζουν με καμιά άλλη γλώσσα και γραφή στον κόσμο. Η μινωική αρχιτεκτονική μοιάζει σαν αντεστραμμένη, καθώς οι επάνω όροφοι στηρίζονται σε κολόνες που στενεύουν προς τα κάτω. Σε αυτά τα ανάκτορα οι αίθουσες για τις τελετές είχαν τους εσωτερικούς τοίχους τους καλυμμένους με στιλιζαρισμένες τοιχογραφίες με ποικίλα ζωηρά χρώματα. Οι άνδρες απεικονίζονται να φορούν περιζώμα, οι γυναίκες μακριά φούστα με βολάν και κοντό περικόρμιο που αφήνει ακάλυπτο και τονισμένο το στήθος τους, ενώ σε μερικές περιπτώσεις κρατούν ζωντανά φίδια στα χέρια τους. Και τα δύο φύλα αναπαριστάνονται με αφύσικα λεπτή μέση. Άλλες σκηνές απεικονίζουν ένα δημόσιο θέαμα, που πρέπει να αποτελούσε τό-

σο ένα επικίνδυνο άθλημα όσο και θρησκευτικό δρώμενο. Ακροβάτες, ο ένας μετά τον άλλον, αρπάζουν από τα κέρατα έναν ταύρο που τρέχει, κάνουν άλμα πάνω από την πλάτη του και προσγειώνονται κατακόρυφα κοιτώντας προς τη μεριά από την οποία ξεκίνησαν το άλμα τους (ταυροκαθάψια).

Εντός του ανακτόρου, απόμερα και φωτιζόμενες μόνο από φωταγωγούς του επάνω ορόφου, υπάρχουν υπόγειες «δεξαμενές καθαρισμού» περιβαλλόμενες από κολόνες, όπου οι εορτάζοντες επικοινωνούν με θεϊκές δυνάμεις. Μία από αυτές απεικονίζεται συχνά με τη μορφή ταύρου και είναι πιθανώς ο πρόδρομος του «Ενοσίχθονος» (δηλαδή αυτού που σείει τη γη) Ποσειδώνα, που λατρευόταν σε μεταγενέστερους χρόνους. Πιθανώς η σημαντικότερη θεότητα είναι η γυμνόστηθη θεά με τη λεπτή μέση, η οποία απεικονίζεται συχνά στην κορυφή ενός βράχου, ενώ άγρια ζώα ή άνδρες την κοιτάζουν με λατρεία. Λατρευτικές τελετές γίνονταν επίσης σε ιερά στην κορυφή βουνών και σε βαθιά σπήλαια. Δεν είναι ανήκουστο κάποιος νεαρός άνδρας να θανατωνόταν τελετουργικά (μπορεί αυτό να γινόταν ακόμη και σε τακτική βάση) και παιδιά να θυσιάζονταν στο πλαίσιο θύσεων δειπνών, προκειμένου να εξευμενιστούν οι συγκεκριμένες θεότητες.¹

Οι Μινωίτες της Κρήτης είχαν λόγους να φοβούνται αυτές τις θεότητες. Το Αιγαίο είναι μια περιοχή στην οποία οι τεκτονικές πλάκες μετακινούνται. Συχνά στο παρελθόν, τα ανάκτορα και οι πόλεις τους είχαν γκρεμιστεί από σεισμούς. Μέχρι τότε, κάθε φορά που γινόταν αυτό, οι Μινωίτες ξανάκιζαν ακόμη λαμπρότερα ανάκτορα και πιο μεγαλοπρεπείς πόλεις. Τώρα που το φως του ήλιου διατρέχει το πέλαγος, φωτίζει το νησιωτικό σύμπλεγμα που έγινε γνωστό ως Κυκλάδες. Ανάμεσα σε αυτά τα νησιά, και κοντύτερα στην Κρήτη, γίνεται ορατή μια περιοχή η οποία προκαλεί δέος για τις καταστροφικές δυνάμεις που ελλοχεύουν βαθιά μέσα στη γη. Είναι ο δακτύλιος των βραχώνων νησιών τα οποία περιβάλλουν μια ενεργή ηφαιστειακά καλντέρα, που αργότερα θα γίνει γνωστή ως Θήρα και ακόμη αργότερα ως Σαντορίνη. Στις πλαγιές με την ελαφρά κλίση προς τη θάλασσα, μακριά από την καλντέρα, ανθούσαν άλλοτε αρκετές πόλεις. Οι άνθρωποι έμεναν σε διώροφα σπίτια και ζωγράφιζαν στους εσωτερικούς τοίχους τοιχογραφίες με ζωηρά χρώ-

ματα κατά τη μινωική τεχνοτροπία. Το 1500 π.Χ., ζούσαν πιθανώς ακόμη κάποιοι άνθρωποι οι οποίοι θυμούνταν την καταστροφική έκρηξη που εκτόξευσε ηφαιστειακή τέφρα σε ύψος πολλών χιλιομέτρων στην ατμόσφαιρα και έθαψε κάθε σημάδι ανθρωπίνης κατοικίας στη Θήρα κάτω από ένα στρώμα στάχτης και ελαφρόπετρας πάχους πάνω από εννέα μέτρα.²

Τα λείψανα του οικισμού στο Ακρωτήρι, όπως θα ονομασθεί αργότερα, θα ανακαλύπτονταν μόλις το 1967 (μ.Χ.). Το 1500 π.Χ., είναι ορατοί μόνο λοφίσκοι άσπρης στάχτης, χαραγμένοι στην επιφάνεια τους με μαύρες πυροκλαστικές ροές, που τη στιγμή της έκρηξης του ηφαιστείου θα πρέπει να είχαν φθάσει θερμοκρασίες εκατοντάδων βαθμών. Από την καταστροφή δεν θα μπορούσε να είχε επιβιώσει κανένας έμβιος οργανισμός. Ακόμη και ύστερα από μισό αιώνα, η βλάστηση που θα είχε αρχίσει να φυτρώνει θα ήταν καχεκτική. Οι θαλάσσιοι άνεμοι οργώνουν την ξηρά δημιουργώντας επικίνδυνα και μεταβαλλόμενα φαράγγια και σκορπίζουν στάχτη και αμμοχάλικα μακριά στη θάλασσα. Θα περάσει πολύς καιρός πριν να ξαναπατήσει στη Θήρα κάποιος τολμηρός ναυτικός. Οι κάτοικοι θα πρέπει να είχαν αντιληφθεί τα προειδοποιητικά σημάδια και να είχαν εγκαταλείψει το νησί πριν από την καταστροφή, αφού στα σπίτια και στους δρόμους που ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι τον 20ό αιώνα δεν βρέθηκαν σκελετοί ανθρώπων. Μακρύτερα από το νησί, όσο τρομακτικά κι αν μπορεί να ήταν εκείνη την εποχή αυτά τα γεγονότα, η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας προκάλεσε μικρότερη αναστάτωση σε βάθος χρόνου από ό,τι μπορεί να αναμενόταν. Οι Μινωίτες φαίνεται πως αντιμετώπισαν με ψυχραιμία το συμβάν, αφού είχαν γνωρίσει και προηγουμένως καταστροφές. Εντούτοις, οι συνέπειες αυτού του γεγονότος μπορεί να δρούσαν με πιο λανθάνοντα τρόπο και να μην είχαν εκδηλωθεί ακόμη. Μπορεί οι συνέπειες να ήταν ελάχιστα ορατές, αλλά είναι πιθανό να είχε κλονιστεί η πίστη των ανθρώπων της Κρήτης στις θεότητες στις οποίες στηρίζονταν για την προστασία τους ή στις παλιές ιεροτελεστίες, τις οποίες μπορεί να μη θεωρούσαν πια επαρκείς για να κατευνάσουν τις εν λόγω θεότητες.³

Όταν έγινε η έκρηξη, οι άνεμοι έπνεαν από τη δύση. Οι άνθρωποι που έμεναν στην ηπειρωτική περιοχή σε απόσταση 200 έως 300 χιλιομέτρων από το σημείο της καταστροφής προς δυ-

σμάς και αντίθετα από την κατεύθυνση του ανέμου θα επηρεάστηκαν λιγότερο. Τώρα είναι η σειρά τούτης της περιοχής να δεχθεί το φως του ήλιου αυτό το φανταστικό πρωινό. Ύστερα από πολλούς αιώνες, αυτή η περιοχή θα γινόταν γνωστή ως Ελλάς και αργότερα ως Graecia. Εδώ οι άνθρωποι ζουν σε διασκορπισμένες κοινότητες αντιμετωπίζοντας κάθε χρόνο τους κινδύνους της σιτοδείας, της ξηρασίας και της αιφνίδιας πλημμύρας. Εκτός από μερικές εύφορες παράκτιες πεδιάδες, εδάφη κατάλληλα για καλλιέργειες ή για βοσκοτόπια χωρίζονται μεταξύ τους από οροσειρές, οι οποίες κρατούν απομονωμένες τις κοινότητες. Η γεωργία της αυτοσυντήρησης και η κτηνοτροφία κυρίως αιγοπροβάτων είναι ο κανόνας. Το έδαφος μπορεί να τρέφει λίγα στόματα, ανθρώπων και ζώων. Αυτή είναι μια σταθερά η οποία στην πραγματικότητα δεν θα αλλάξει τους επόμενους αιώνες.

Το 1500 π.Χ., στην ηπειρωτική περιοχή δεν υπάρχουν πουθενά οικοδομήματα που να μπορούν να ανταγωνιστούν σε αριθμό ή σε κλίμακα εκείνα της Κρήτης. Ιδίως σε σύγκριση με την Κρήτη, ολόκληρη η περιοχή θεωρείτο «πολιτισμικά καθυστερημένη».⁴ Όμως συντελείται μια αλλαγή. Αυτό είναι φανερό κυρίως στις Μυκήνες, οικισμό στην κορυφή ενός λόφου στη βορειοανατολική Πελοπόννησο, όπου έχει αρχίσει να αναδύεται μια πλούσια ελίτ. Ο λαός της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας είναι σε ανοδική πορεία. Μέσα σε μερικές γενιές, οι απόγονοι αυτού του λαού θα κυριαρχήσουν στην περιοχή του Αιγαίου επισκιάζοντας τη δύναμη και τον πλούτο της μινωικής Κρήτης και αφήνοντας πίσω τους τα παλιότερα γραμμένα στην ελληνική γλώσσα κείμενα.

Η απώτερη καταγωγή των Μυκηναίων –όπως αποκαλούμε σήμερα αυτούς τους ανθρώπους, ενώ αποκαλούμε μυκηναϊκό τον πολιτισμό τους και μυκηναϊκή την ελληνική γλώσσα την οποία μιλούσαν– χάνεται στα βάθη της προϊστορίας. Η ελληνική γλώσσα ανήκει στην ινδοευρωπαϊκή ομάδα γλωσσών, οι οποίες στην προϊστορική εποχή διαδόθηκαν σε πολλούς πληθυσμούς, από την ινδική υποήπειρο μέχρι την Ισλανδία. Υποστηρίζεται συχνά ότι οι πρώτοι ομιλητές ινδοευρωπαϊκών γλωσσών πρέπει να έφθασαν στην ηπειρωτική Ελλάδα από τον βορρά την περίοδο ανάμεσα στο 2300 και το 1900 π.Χ. (στην προϊστορία, όλες οι χρο-

νολογίες είναι κατά προσέγγιση). Καθώς αυτοί οι άνθρωποι αναμείχθηκαν με τον λαό που κατοικούσε σε αυτή την περιοχή πριν από αυτούς, αναδύθηκε βραδέως η γλώσσα την οποία γνωρίζουμε ως ελληνική και η οποία είναι διακριτή από τις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και έχει ενσωματώσει στοιχεία από την παλιότερη γλώσσα, ή γλώσσες, της περιοχής.⁵ Εναλλακτικά, μια πρόωμη μορφή ινδοευρωπαϊκής μπορεί να έφθασε με τους πρώτους αγρότες, όταν η γνώση των τεχνικών της γεωργίας εξαπλώθηκε για πρώτη φορά από την Εύφορη Ημισέληνο προς δυσμάς φθάνοντας μέχρι εδώ περίπου πριν από έξι χιλιάδες χρόνια. Σε αυτή την περίπτωση, η μακρινή καταβολή της ελληνικής γλώσσας μπορεί να ανάγεται στις απαρχές της περιόδου την οποία αποκαλούμε Νεολιθική Εποχή.⁶ Η ελληνική μπορεί να διαμορφώθηκε ως διακριτή γλώσσα στο νοτιότερο άκρο της Βαλκανικής Χερσονήσου αρκετές εκατοντάδες χρόνια, ίσως ακόμη και χιλιάδες, πριν από το φανταστικό μας ξημέρωμα στο Αιγαίο το έτος 1500 π.Χ.

Ο Γερμανός αρχαιολόγος Ερρίκος Σλήμαν ήταν ο πρώτος ο οποίος το 1876 βρήκε στην επιβλητική ακρόπολη των Μυκηνών αποδείξεις για την ύπαρξη μιας πολύπλοκης κοινωνίας που είχε ανθήσει στην ηπειρωτική Ευρώπη κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, μια ολόκληρη χιλιετία πριν από το απόγειο της «κλασικής Ελλάδας». Μέσα στους, κατά τη δική του ορολογία, «κάθετους λακκοειδείς τάφους» ο Σλήμαν ανακάλυψε τα λείψανα οικογενειών που κατείχαν την εξουσία στις Μυκήνες την περίοδο από το 1600 έως το 1450 π.Χ. Τα οστά των ανδρών έφεραν ακόμη ίχνη των τραυμάτων και των παραμορφώσεων που είχαν υποστεί στη διάρκεια της γεμάτης μάχης ζωής τους. Μαζί τους είχε ταφεί ένα επιβλητικό σύνολο από ξίφη, εγχειρίδια και αιχμές δοράτων. Οι εικόνες στα κτερίσματα παριστάνουν σκηνές μάχης, κυνήγι λιονταριού και κάπρου και παγίδευση άγριων ταύρων. Σε έξι από τις ταφές, το πρόσωπο του νεκρού άνδρα καλύπτεται με νεκρική προσωπίδα από σφυρήλατο χρυσό. Στους τάφους των γυναικών, βρέθηκαν περίτεχνα χρυσά διαδήματα και εξαιρετικά δουλεμένα κοσμήματα. Σε έναν τάφο, ένα μικρό παιδί είναι ολόκληρο τυλιγμένο σε φύλλα χρυσού.⁷

Έκτοτε, έχουν έρθει στο φως πολύ περισσότερα ευρήματα στις Μυκήνες και αλλού στη νότια και κεντρική ηπειρωτική Ελ-

λάδα. Το 2015, Αμερικανοί αρχαιολόγοι που εργάζονταν στη θέση της προϊστορικής Πύλου στη Μεσσηνία στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο ανακάλυψαν πολύ παρόμοιους θησαυρούς της ίδιας περιόδου στον τάφο «του Γρύπα Πολεμιστή».⁸ Είναι ξεκάθαρο πως η ελίτ του 16ου και του 15ου αιώνα π.Χ. στην ηπειρωτική Ελλάδα καμάρωνε για τη δύναμη και τη δεξιότητά της στα όπλα.

Η πρακτική της ταφής τόσο μεγάλου πλούτου μαζί με τον νεκρό έχει προσφυώς χαρακτηριστεί «επιδεικτική σπατάλη».⁹ Είναι σε κάποιο βαθμό μυστήριο το πώς έφθασε όλος αυτός ο πλούτος στα χέρια των Μυκηναίων πολεμιστών και των οικογενειών που θάφτηκαν μαζί τους. Ωστόσο μπορούμε να βρούμε την άμεση πηγή του όχι πολύ μακριά. Βρίσκεται στη μινωική Κρήτη. Εκείνη την εποχή, οι Μινωίτες ασκούσαν επιρροή σε ολόκληρο το νότιο Αιγαίο. Οι μεταγενέστερες παραδόσεις σύμφωνα με τις οποίες ο βασιλιάς Μίνωας της Κρήτης εξουσίαζε άλλοτε τις θάλασσες ανάγουν την καταγωγή τους στους ίδιους αιώνες κατά τους οποίους άρχισε η άνοδος των Μυκηναίων.¹⁰ Προκεχωρημένα φυλάκια των Μινωιτών εγκαθιδρύθηκαν σε πολλά νησιά του Αιγαίου, στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, ακόμη και στην Κύπρο. Το εμπόριο ανάμεσα στην Κρήτη και τη μυθικά πλούσια Αίγυπτο διεξαγόταν επί αιώνες. Μέσω αυτού έφθαναν στο Αιγαίο πολύτιμα υλικά, όπως ο χρυσός και το ελεφαντόδοντο. Από την Κρήτη δεν έρχονταν μόνο οι πρώτες ύλες. Πολλά από τα αντικείμενα που είναι θαμμένα στους κάθετους λακκοειδείς τάφους των Μυκηναίων είναι αναγνωρίσιμα ως έργα Μινωιτών χειροτεχνών. Αυτά τα αντικείμενα είναι τόσα πολλά που οι αρχαιολόγοι έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τεχνίτες εκπαιδευμένοι στην Κρήτη πρέπει να εργάζονταν για τους τοπικούς Μυκηναίους ηγεμόνες. Έτσι θα πρέπει να προσάρμοσαν τις εξαιρετικές μινωικές τεχνοτροπίες και τα διακοσμητικά θέματα στις καλλιτεχνικές προτιμήσεις ή ίσως στις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και στα έθιμα των Μυκηναίων.¹¹

Όμως τι είχαν να προσφέρουν οι πολέμαρχοι αφανών τόπων όπως οι Μυκήνες, η Αθήνα, η Θήβα ή η Πύλος σε αντάλλαγμα για αυτά τα πολύτιμα αγαθά και τις εξαιρετικές υπηρεσίες; Αρχαιολόγοι, γνώστες των σύγχρονων προτύπων ανταλλαγής και εμπορίου, σημειώνουν ότι η εξόρυξη χαλκού, μολύβδου και αρ-

γύρου στο Λαύριο της Αττικής φαίνεται πως άρχισε περίπου αυτή την εποχή. Μήπως οι Μυκηναίοι εμπορεύονταν τα πλεονάσματα αυτών των μετάλλων ανταλλάσσοντάς τα με τους εξωτικούς θησαυρούς που κατέληγαν να θάβονται μαζί με τους αρχηγούς τους; Ή μήπως αυτός ο πλούτος ήταν η ανταμοιβή την οποία κέρδιζαν για εκείνα ακριβώς τα πολεμικά κατορθώματα τα οποία έχουν σχεδιαστεί για να τιμήσουν οι τάφοι;

Μια ενδιαφέρουσα νύξη προέρχεται από μια τοιχογραφία που βρέθηκε σε σπίτι στη μινωική αποικία του Ακρωτηρίου στη Θήρα. Το σπίτι θάφτηκε μετά την έκρηξη του ηφαιστείου που κατέστρεψε το νησί κάποια στιγμή πριν από το 1500 π.Χ. Σε μια από τις σκηνές της τοιχογραφίας, μια φάλαγγα στρατιωτών βγαίνει από την πύλη μιας τειχισμένης πόλης, εμφανώς έτοιμη να υπερασπιστεί τα κοπάδια από εισβολείς που προσπαθούν να αποβιβάσουν από πλοία, μολονότι υπάρχει και η άποψη ότι πρόκειται για επιδρομείς.¹² Πάντως, οι φιγούρες αναγνωρίζονται αμέσως ως Μυκηναίοι χάρη στα κωνικά κράνη, τα οποία θυμίζουν κυψέλη και καλύπτονται με δόντια κάπρου, στις τεράστιες ορθογώνιες ασπίδες, που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του σώματός τους, και στα δώρατά τους, που το μήκος τους είναι διπλάσιο του ύψους ενός άνδρα. Κατάλοιπα από αυτά τα κράνη, τις ασπίδες και τις αιχμές των δοράτων έχουν βρεθεί σε τάφους της ηπειρωτικής Ελλάδας και, την περίοδο που θα ακολουθούσε, θα απεικονίζονταν συχνά από Μυκηναίους καλλιτέχνες.

Αυτά τα στοιχεία μάς λένε ότι οι Μυκηναίοι πολεμιστές είχαν ήδη πριν από το 1500 π.Χ. μια αναγνωρίσιμη παρουσία στο κυριαρχούμενο από τους Μινωίτες Αιγαίο. Όμως φαίνεται πως οι Μινωίτες δεν τους θεωρούσαν απειλή για τον δικό τους τρόπο ζωής. Παράκτιες πόλεις όπως το Ακρωτήρι δεν είχαν αμυντικά τείχη. Τουλάχιστον δύο μινωικά ανάκτορα στην Κρήτη, στα Μάλια και στην Κάτω Ζάκρο, ήχμασαν βρισκόμενα σε επίπεδη έκταση δίπλα στη θάλασσα, ενώ ούτε αυτά ήταν τειχισμένα. Μπορεί οι Μυκηναίοι πολεμιστές να απέκτησαν τον πλούτο τους προσφέροντας τις υπηρεσίες τους ως μισθοφόροι για την προστασία των κτήσεων των Μινωιτών στο Αιγαίο, σε νησιά όπως η Θήρα.¹³ Σε αυτή την περίπτωση, οι κοινότητες της ηπειρωτικής Ελλάδας δεν θα εξήγαν μόνο χαλκό αλλά και πλεονάσμα ανθρώπινου δυναμικού. Θα πρέπει να ήταν ένας τρόπος να λύσουν

ένα δημογραφικό πρόβλημα που στο μέλλον θα αντιμετώπιζε συχνά η περιοχή με παρόμοιους τρόπους.

Όποια και αν είναι η αλήθεια, ένα από τα λίγα πράγματα για τα οποία μπορούμε να είμαστε σίγουροι είναι ότι εκατό χρόνια μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας συντελέστηκε μια αξιοσημείωτη ανατροπή. Περίπου το 1450 π.Χ., τα περισσότερα ανάκτορα και πόλεις της μινωικής Κρήτης καταστράφηκαν από φωτιά. Μόνο η Κνωσός, ήδη το μεγαλύτερο ανάκτορο και από μια άποψη εκείνο που ασκούσε τη μεγαλύτερη επιρροή, επιβίωσε άθικτη. Όμως η καταστροφή σε μερικά κτίρια γύρω από το ανάκτορο υποδεικνύει ότι σε αυτή την περίπτωση η αιτία της καταστροφής δεν ήταν ανεξέλεγκτες δυνάμεις στο εσωτερικό της γης αλλά ανθρώπινη δράση. Ποιος ήταν ο υπεύθυνος;

Δεν υπάρχει κανένας τρόπος να το μάθουμε. Όμως γνωρίζουμε ποιος κέρδισε από αυτή την καταστροφή (που φυσικά δεν είναι το ίδιο πράγμα). Οι πιο κερδισμένοι, βραχυπρόθεσμα και εντός της Κρήτης, ήταν οι ηγεμόνες της Κνωσού. Αυτό το ανάκτορο ήλεγχε το μεγαλύτερο μέρος του νησιού, ίσως ακόμη και ολόκληρο το νησί. Όμως μακροπρόθεσμα, και σε πολύ ευρύτερη γεωγραφική περιοχή, επωφελήθηκαν οι Μυκηναίοι.

Στην ίδια την Κρήτη, συντελέστηκαν τεράστιες αλλαγές πολύ σύντομα, όπως φαίνεται, μετά τις καταστροφές. Οι περισσότερες δεξαμενές καθαρού γέμισαν με επιχώσεις και στη συνέχεια δεν κατασκευάστηκαν καινούριες. Μακριά στη βορειοανατολική ακτή, στην πόλη Παλαίकाστρο, η καταστροφή είχε ως στόχο αντικείμενα θρησκευτικής σημασίας. Ένα σπάνιο ειδώλιο κατασκευασμένο από ελεφαντόδοντο και άλλα πολύτιμα υλικά βρέθηκαν κατακεραματισμένα και καμένα. Εδώ και αλλού, βρέθηκαν πεταμένα ή ανάμεικτα με οικοδομικά υλικά θραύσματα του πανταχού παρόντος ιερού συμβόλου, των κεράτων καθοσίωσης.¹⁴ Τώρα, αντικείμενα που ήταν άλλοτε ιερά για τους Μινωίτες πετάγονταν σαν σκουπίδια.

Την ίδια περίοδο, τμήματα του ανακτόρου στην Κνωσό αναδομήθηκαν δραστικά και διακοσμήθηκαν εκ νέου. Οι τοιχογραφίες στην Αίθουσα του Θρόνου, που οι επισκέπτες κάνουν ουρά για να την επισκεφτούν, ανήκουν σε αυτή την περίοδο, μολονότι οι τοιχογραφίες τις οποίες βλέπουμε σήμερα είναι μια φανταστική αναδημιουργία των αρχών του 20ού αιώνα. Η ενδελεχής

εξέταση των θραυσμάτων του ζωγραφισμένου σοβά αποκάλυψε ότι η τοιχογραφία χρησιμοποιεί τα παραδοσιακά μινωικά μοτίβα για έναν στόχο τον οποίο δεν βρίσκουμε στη μινωική τέχνη πριν από αυτή την εποχή: για να τραβήξει την προσοχή του θεατή στο μεγαλείο του βασιλιά, ο οποίος κάθεται στον θρόνο του. Αλλού στην Κνωσό, άρχισαν να εμφανίζονται τάφοι που μοιάζουν πολύ με τους τάφους στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τους προηγούμενους αιώνες, τα μινωικά ταφικά έθιμα ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος κοινοτικά και χωρίς στοιχεία επίδειξης. Έτσι υποστηρίζεται ότι οι Μινωίτες απέδιδαν μικρή σημασία στους προγόνους τους. Αντιθέτως, οι επιδεικτικοί τάφοι και τα πλούσια κτερίσματα, στα οποία περιλαμβάνονται πολλά όπλα θαμμένα μαζί με τον νεκρό στα περίχωρα της Κνωσού την περίοδο περίπου από το 1450 έως το 1375 π.Χ., προσομοιάζουν τα έθιμα των Μυκηναίων στην ηπειρωτική Ελλάδα την ίδια περίοδο.¹⁵ Σήμερα, οι αρχαιολόγοι διστάζουν να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι υπήρξε συστηματική «κατάληψη» του νησιού από τους Μυκηναίους, ή ακόμη και εισβολή Μυκηναίων στην Κρήτη, προκειμένου να δώσουν μια ερμηνεία για αυτές τις εξελίξεις. Όμως είναι βάσιμο να θεωρήσουμε ότι αυτή την περίοδο το ανάκτορο της Κνωσού, και επομένως το μεγαλύτερο μέρος του νησιού, ήταν υπό τον έλεγχο ανθρώπων που είχαν στενούς δεσμούς με την ηπειρωτική Ελλάδα.

Αυτές οι αλλαγές δεν συντελέστηκαν μόνο στην Κρήτη. Σε όλο το Αιγαίο σε διάστημα μερικών δεκαετιών πριν και μετά το 1400 π.Χ. δεν κυριαρχούν πια μινωικά έθιμα και τέχνηρα αλλά μυκηναϊκά. Στην ίδια την Κρήτη, συγκεντρωτικές διευθετήσεις για τη συγκέντρωση και τη διανομή των αγαθών και την οργάνωση των χειροτεχνιών ελέγχονταν τώρα από ένα μόνο κέντρο στην Κνωσό. Η Κρήτη ευημερούσε ακόμη περισσότερο από ό,τι προηγουμένως.¹⁶ Και εδώ, στην ίδια την καρδιά του μινωικού συστήματος, οι αρχαιολόγοι βρήκαν το ισοδύναμο της ατράνταχτης απόδειξης για την παρουσία ελληνόφωνων Μυκηναίων στην κορυφή της νέας ιεραρχίας στην Κρήτη.

Τους προηγούμενους αιώνες, η μινωική κοινωνία είχε αναπτύξει ήδη πάνω από ένα σύστημα γραφής. Περίπου από το 1900 π.Χ., για τα λογιστικά βιβλία του ανακτόρου ήταν σε χρήση ένα σύστημα γραφής βασισμένο σε σειρά συμβόλων που το καθένα

αντιπροσώπευε μια συλλαβή, γνωστό σήμερα ως Γραμμική Α. Τα διοικητικά έγγραφα χαράσσονταν σε πινακίδες μαλακού πηλού. Τα έγγραφα που δημιουργούνταν με αυτόν τον τρόπο δεν προορίζονταν να είναι μόνιμα. Όμως όταν η φωτιά εξαπλώθηκε στα ανάκτορα, ο πηλός ψήθηκε και έγινε σκληρός και, κατά συνέπεια, διατηρήθηκε για να τον ανακαλύψουν οι αρχαιολόγοι σχεδόν τέσσερις χιλιετίες αργότερα. Τέτοιου είδους πυρκαγιές είχαν συμβεί περισσότερες από μία φορές πριν από τη γενική καταστροφή περίπου το έτος 1450 π.Χ., γεγονός που μας επέτρεψε να ανακτήσουμε μερικά από τα έγγραφα που κατέγραφαν την καθημερινότητα των κατεστραμμένων ανακτόρων.

Όμως όταν ήρθε η σειρά της Κνωσού να υποστεί μια καταστροφική πυρκαγιά, οι πήλινες πινακίδες οι οποίες διατηρήθηκαν στα ερείπια δεν ήταν πια γραμμένες στη Γραμμική Α και στη μινωική γλώσσα, που δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Μέσα σε μερικές δεκαετίες μετά τις αναστατώσεις του 1450 π.Χ., το σύστημα γραφής στην Κνωσό προσαρμόστηκε για να δώσει τη θέση του στον κοντινό του ξάδελφο, γνωστό ως Γραμμική Β. Για μισό αιώνα μετά τις πρώτες ανακαλύψεις των πινακίδων που ήταν γραμμένες με Γραμμική Β από τον Ουαλό αρχαιολόγο Σερ Άρθουρ Έβανς και την ομάδα του, που έκανε ανασκαφές στην Κνωσό, κανένας δεν είχε καταφέρει να αποκρυπτογραφήσει ούτε αυτή τη γραφή. Η τομή επήλθε το 1952, όταν ένας νεαρός αρχιτέκτονας και ερασιτέχνης αποκρυπτογράφος, ο Μάικλ Βέντρις, ο οποίος εργαζόταν μαζί με τον Τζον Τσάντγουικ, καθηγητή κλασικών σπουδών στο Κέιμπριτζ, απέδειξε ότι η γλώσσα αυτών των λογιστικών βιβλίων ήταν μια πρώιμη μορφή της ελληνικής. Έκτοτε έχουν αποκρυπτογραφηθεί και μεταφραστεί συνολικά σχεδόν έξι χιλιάδες πινακίδες Γραμμικής Β, από τις οποίες πάνω από τις μισές βρέθηκαν στην Κνωσό. Οι παλαιότερες, και πάλι από την Κνωσό, θεωρείται πλέον ότι χρονολογούνται λίγο μετά το 1400 π.Χ. Οι ειδήμονες ανίχνευσαν στο διστακτικό και αδέξιο γράψιμο τα ίχνη μιας νέας γενιάς γραφέων που μάθαινε να προσαρμόζεται στο νέο σύστημα γραφής. Αν αυτή η παρατήρηση και αυτή η χρονολόγηση είναι σωστές, τότε οι πινακίδες που βρέθηκαν στην Αίθουσα των Αρμάτων στην Κνωσό είναι οι παλαιότερες σωζόμενες πινακίδες γραμμένες στην ελληνική γλώσσα.¹⁷

Ότι και αν συνέβη στην Κρήτη τις δεκαετίες μετά τις καταστροφές του 1450 π.Χ., το αποτέλεσμα ήταν να εγκαθιδρυθεί μια ελληνόφωνη μυκηναϊκή ελίτ επικεφαλής ενός γραφειοκρατικού συστήματος που κάλυπτε όλη την έκταση του νησιού. Με αυτόν τον τρόπο, η ελληνική γλώσσα καταγράφηκε για πρώτη φορά και οι ελληνόφωνοι βρέθηκαν να διευθύνουν ένα πολύπλοκο οικονομικό και πολιτικό σύστημα, το οποίο είχαν αναπτύξει ήδη άλλοι πριν από την άφιξή τους. Είναι λοιπόν φυσικό η ελληνική γλώσσα, μαζί με τις ιστορίες και κάποιες από τις ιδέες που καταγράφηκαν αργότερα σε αυτήν, να φέρει πολλά γνωρίσματα αυτής της περιόδου διαμόρφωσης. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός ήταν μια συγχώνευση που γεννήθηκε από τη συνάντηση ανάμεσα σε δύο πολύ διαφορετικές γλώσσες και κουλτούρες, της ελληνόφωνης ηπειρωτικής χώρας και της μινωικής Κρήτης.

Ενώ η Κρήτη μετασχηματιζόταν, οι Μυκηναίοι άρχισαν να κτίζουν δικά τους ανάκτορα στην ηπειρωτική Ελλάδα. Αυτά τα ανάκτορα ήταν διαφορετικά σχεδιασμένα. Όμως προφανώς στόχος ήταν να λειτουργούν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Και φαίνεται πως πράγματι λειτούργησαν έτσι, με την ίδια επιτυχία την οποία είχε αρχίσει να εξασφαλίζει η ελληνόφωνη ελίτ στην Κνωσό. Για δύο τουλάχιστον και ίσως για τρεις αιώνες, οι Μυκηναίοι οι οποίοι διοικούσαν αυτά τα ανάκτορα κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα οικονομικό σύστημα που έχει χαρακτηριστεί ως «μαζική επιχείρηση αναδιανομής», επαρκές για να συντηρεί έναν πληθυσμό πολύ μεγαλύτερο από ό,τι παλιότερα ή μεταγενέστερα, και μάλιστα μέχρι τη σύγχρονη εποχή.¹⁸

Στα μυκηναϊκά ανάκτορα εργάζονταν γραφείς για να κρατούν λεπτομερειακές απογραφές ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που το έκαναν στην Κρήτη. Αρκετά θραύσματα πινακίδων με Γραμμική Β που ανακαλύφθηκαν στη διάρκεια ανασκαφών τον 21ο αιώνα, σε ένα σπίτι έξω από την ακρόπολη των Μυκηνών και σε μια τοποθεσία γνωστή ως Ίκλαινα στη νοτιοδυτική Ελλάδα, επιβεβαιώνουν ότι ήδη το 1350 π.Χ. η νέα τεχνολογία της γραφής και η γραφειοκρατική χρήση της είχαν διαδοθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα.¹⁹ Πολύ περισσότερες πινακίδες Γραμμικής Β, από τις οποίες οι περισσότερες χρονολογούνται στα τέλη του επόμενου αιώνα, έχουν ανακαλυφθεί στην Πύλο, στις Μυκήνες, στην

Τίρυνθα, στη Θήβα, στον Βόλο και στον Άγιο Βασίλειο κοντά στη Σπάρτη, καθώς και σε άλλες τοποθεσίες στην Κρήτη. Ο συνολικός αριθμός των πινακίδων που βρέθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα ανέρχεται σε περίπου δύομισι χιλιάδες. Από το 1300 π.Χ., το αργότερο, μέχρι λίγο μετά το 1200 π.Χ., η μυκηναϊκή ελίτ ήταν επικεφαλής μιας αυστηρά καθορισμένης ιεραρχίας υπηρεσιών που διευθύνονταν από γραφειοκράτες οι οποίοι δεν άφηναν τίποτα στην τύχη.

Αυτές οι πινακίδες μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε πολλές λεπτομέρειες για το πώς ήταν οργανωμένες η οικονομία και η διοίκηση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Στην κορυφή ήταν ο βασιλιάς (φάναξ – άναξ). Στη βάση της πυραμίδας, κάτω από έναν μακρύ κατάλογο κατονομαζόμενων αξιωματούχων, η κοινότητα του τοπικού χωριού αποκαλείτο δᾶμος – πρόδρομος του μεταγενέστερου ελληνικού δήμου. Όμως οι πινακίδες της Γραμμικής Β δεν μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε τις σκέψεις και τα αισθήματα των ηγεμόνων που παρήγγελλαν να κρατιούνται αυτά τα αρχεία και ακόμη λιγότερο τις σκέψεις και τα αισθήματα της ολιγομελούς τάξης των επαγγελματιών γραφέων, οι οποίοι ήταν οι μόνοι που διέθεταν τη δεξιότητα να τις γράφουν και να τις διαβάζουν. Φαίνεται πως οι Μυκηναίοι δεν χρησιμοποίησαν την τέχνη της γραφής για τίποτε άλλο πέρα από την τήρηση λογιστικών καταστάσεων. Φυσικά, είναι πιθανό ότι κατέγραφαν και άλλα πράγματα σε φθαρτά υλικά, όπως περγαμνή ή πάπυρο, όπως γνωρίζουμε πως έκαναν οι Μινωίτες πριν από αυτούς. Όμως δεν έχει βρεθεί ακόμη κανένα τεκμήριο που να συνηγορεί σε κάτι τέτοιο.²⁰

Όμως οι ιστορίες και η αφήγηση ιστοριών πρέπει να κατείχαν σημαντική θέση στη ζωή των μυκηναϊκών ανακτόρων. Γνωρίζουμε από την αρχαιολογία ότι οι ηγεμόνες κατέβαλλαν μεγάλη προσπάθεια να διατηρήσουν ζωντανή τη μνήμη των αρχουσών οικογενειών του παρελθόντος. Οι κάθετοι λακκοειδείς τάφοι στις Μυκήνες πάντοτε σηματοδοτούνταν με εγχάρακτες ταφόπλακες. Περίπου δύο αιώνες μετά τις τελευταίες ταφές που έγιναν εκεί, κατασκευάστηκε ένας ταφικός περίβολος για να οριοθετεί και να προστατεύει τον χώρο όπου ήταν θαμμένοι οι επιφανείς νεκροί και ο θησαυρός τους. Περίπου την ίδια περίοδο, επεκτάθηκαν τα τείχη της ακρόπολης για να περιλάβουν αυτό

το νεκροταφείο. Αυτά τα περίτεχνα και δαπανηρά έργα δεν θα είχαν κανένα νόημα αν οι άνθρωποι που ανέθεταν την κατασκευή τους δεν είχαν μια εξαιρετικά ανεπτυγμένη μέθοδο για να μεταβιβάσουν τη μνήμη από τη μια γενιά στην επόμενη.

Μετά το 1400 π.Χ. περίπου, άρχισαν να εμφανίζονται μνημειακοί θολωτοί τάφοι σε όλη τη νότια Ελλάδα. Αυτοί σκάβονταν σε πλαγιές λόφων με θεαματικό λιθόκτιστο δρόμο εισόδου, ο οποίος οδηγούσε σε λιθόκτιστο θάλαμο με θόλο που υψωνόταν πάνω από το επίπεδο του εδάφους και ξεχώριζε στο τοπίο. Ο Θησαυρός του Ατρέως –όπως αυθαίρετα ονομάστηκε– στις Μυκήνες είναι ο πιο φιλόδοξος αρχιτεκτονικά θολωτός τάφος. Έχοντας συληθεί από παλιά και έχοντας εκκενωθεί από τους νεκρούς και τα αντικείμενα που περιείχε άλλοτε, πρέπει να ήταν αντικείμενο θαυμασμού των επισκεπτών τουλάχιστον από τον 2ο αιώνα μ.Χ. Αυτός ήταν ένας άλλος τρόπος για να τιμώνται βασιλείς, ήρωες και οι οικογένειές τους και να διατηρείται η μνήμη τους για πολύ καιρό μετά τον θάνατό τους. Ιστορίες για αυτούς θα πρέπει επίσης να διαιωνίζονταν το ίδιο ζωηρά, με τη μια ή την άλλη μορφή.

Σημάδια της αγάπης για την αφήγηση ιστοριών παρατηρούμε στη μυκηναϊκή εικαστική τέχνη. Σωζόμενα θραύσματα των τοιχογραφιών οι οποίες άλλοτε κάλυπταν τους εσωτερικούς τοίχους των ανακτόρων δείχνουν ζωντανές σκηνές μάχης ή κυνηγιού. Στο ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο, οι τοιχογραφίες στην αίθουσα με την κεντρική εστία και τον θρόνο του άνακτος μοιάζουν να απεικονίζουν τις επίσημες πομπές που πρέπει να γίνονταν προς τιμήν του βασιλιά. Στη μια πλευρά, ένας άνδρας με λευκό χιτώνα κάθεται σε έναν βράχο. Το κεφάλι του είναι μικροσκοπικό σε σύγκριση με την πεντάχορδη λύρα την οποία κρατά με το αριστερό χέρι του, ενώ αγγίζει τις χορδές με το δεξί του. Ακριβώς μπροστά από τη λύρα και πετώντας προς την αντίθετη κατεύθυνση με τον άνδρα, είναι ένα πουλί, που αναλογικά είναι ακόμη μεγαλύτερο. Είναι δύσκολο να μη σκεφτούμε τη στερεότυπη φράση «*ἔπεα πτερόεντα*» («φτερωτά λόγια»), που θα απαθανατιζόταν αργότερα στην *Ιλιάδα* και την *Οδύσεια* του Ομήρου. Στο γραφειοκρατικό σύστημα των ανακτόρων υπήρχε θέση για τους λυράρηδες. Μια πινακίδα Γραμμικής Β από τη Θήβα καταγράφει δύο λυράρηδες που πρέπει να λάβουν το με-

ρίδιό τους σε τρόφιμα. Προεικονίζοντας μεταγενέστερες περιόδους, ο λυράρης σίγουρα δεν ήταν μόνο μουσικός αλλά και «τραγουδιστής-αφηγητής» (ἀοιδός).²¹

Οι λειτουργίες των ανακτόρων συνδύαζαν την πολιτική και οικονομική εξουσία με θρησκευτικές τελετές και πεποιθήσεις, ακριβώς όπως στη μινωική Κρήτη. Η μυκηναϊκή θρησκεία είχε κοινά στοιχεία με τη μινωική, αλλά φαίνεται πως υπήρχαν και πολλές διαφορές ανάμεσά τους. Αυτές οι διαφορές αυξάνονταν με την πάροδο του χρόνου, καθώς οι μυκηναϊκές ελίτ άρχισαν να αναδύονται από τη σκιά του προγενέστερου πολιτισμού των Μινωιτών. Οι πινακίδες από την Πύλο, οι οποίες χρονολογούνται στο τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού, ανάμεσα στο 1200 και περίπου το 1180 π.Χ., μας δίνουν μερικές εικόνες της θρησκευτικής πρακτικής όπως είχε εξελιχθεί μέχρι τότε στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Οι θεότητες ήταν τόσο αρσενικές όσο και θηλυκές. Είναι φανερό από τις πινακίδες και από τα κατάλοιπα θυσιών ζώων που βρέθηκαν στο ίδιο το ανάκτορο ότι η σημαντικότερη θεότητα ήταν ο συνδεδεμένος με τον ταύρο θεός Ποσειδών, που στη μεταγενέστερη μυθολογία συνδέθηκε με τους σεισμούς, όπως σχεδόν σίγουρα συνδεόταν προηγουμένως στη μινωική Κρήτη. Το όνομά του εμφανίζεται με τη μορφή *Po-se-da-o*. Φαίνεται πως μια πολεμίστρια θεά, που δεν διαφέρει από τη μεταγενέστερη Αθηνά, λατρευόταν στις Μυκήνες, ενώ το όνομα *A-ta-na Po-ti-ni-i-ja* (Αθάνα Πότνια, δηλαδή «Αρχόντισσα Αθηνά») απαντάται σε μια πινακίδα Γραμμικής Β από την Κνωσό. Ονόματα ή επίθετα που βρίσκουμε στις πινακίδες της Γραμμικής Β μπορούν να συνταιριαστούν με τους περισσότερους θεούς και θεές της ελληνικής «οικογένειας» των θεών, τους οποίους φαντάζονταν κατά τους μεταγενέστερους αιώνες να ζουν στις καλυμμένες με σύννεφα κορυφές του Ολύμπου. Όμως η σχολαστικότητα με την οποία οι αξιωματούχοι των ανακτόρων φρόντιζαν να λαμβάνει εξ ολοκλήρου η κάθε θεότητα τα οφειλόμενα σε αυτή και στην καθορισμένη ημερομηνία μάς λέει ελάχιστα για τη φύση των τελετουργιών και ακόμη λιγότερα για τις πεποιθήσεις των ανθρώπων που τις τελούσαν.²²

Ένα πράγμα που μας λένε, όμως, οι πινακίδες και επιβεβαιώνεται ευρέως από τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι ότι αυτές οι

ανακτορικές τελετουργίες κορυφώνονταν σε μαζικές κοινοτικές γιορτές. Όπως στους μεταγενέστερους χρόνους, οι θεοί θα λάμβαναν το οφειλόμενο μερίδιό τους από τα ζώα που σφαγιάζονταν προς τιμή τους. Όμως το μούρασμα του κρέατος ανάμεσα στους θνητούς συμμετέχοντες επιβεβαίωνε το αίσθημα του ανήκειν σε μια κοινότητα (ακριβώς όπως το πανηγύρι των μεταγενέστερων εποχών). Αν κρίνουμε από τις εικαστικές αναπαραστάσεις, σε αυτές τις γιορτές συμμετείχαν όχι μόνο οι άνδρες αλλά και οι γυναίκες. Οι γυναίκες κατέχουν εξέχουσα θέση στη μυκηναϊκή τέχνη, όπως και στη μινωική. Τοιχογραφίες δείχνουν γυναίκες να οδηγούν άρματα και να παρακολουθούν μάχες. Όμως σπανίως παριστάνονται γυμνόστηθες όπως οι Μινωίτισσες. Φαίνεται πως οι αριστοκράτισσες κατείχαν υψηλή θέση στον κόσμο των μυκηναϊκών ανακτόρων, τόσο στη ζωή όσο και στον θάνατο, όπως δείχνουν τα ευρήματα από τους ανασκαμμένους τάφους. Όμως όταν αναφέρονται γυναίκες στις πινακίδες της Γραμμικής Β, πάντα αναφέρονται σε θέσεις χειρωνακτικής εργασίας, πολύ πιθανόν ως δούλες. Η μόνη γυναίκα με υψηλή θέση που έχει εντοπιστεί μέχρι τώρα σε πινακίδες ήταν μια ιέρεια. Δεν υπάρχει καμιά ένδειξη που να δείχνει ότι οι Μυκηναίες ασκούσαν ποτέ ιδιαίτερη εξουσία στην ανακτορική ιεραρχία. Στις πινακίδες δεν αναφέρεται ούτε κανένας τίτλος για τη σύζυγο του βασιλιά ούτε γυναικείος βασιλικός τίτλος.²³

Τα ανάκτορα στην ηπειρωτική Ελλάδα οικοδομούνταν σε φυσικά οχυρές θέσεις ψηλότερα από τη γύρω περιοχή. Όμως, αρχικά, δεν είχαν αμυντικά τείχη. Αυτή ήταν η πρακτική των Μινωιτών και θα διατηρείτο στην Κρήτη ακόμη και τον καιρό που φαίνεται ότι την εξουσίαζαν οι Μυκηναίοι. Αντιθέτως, στην ηπειρωτική Ελλάδα, οι οικοδόμοι των ανακτόρων και οι σκαπανείς της νέας συγκεντρωτικής οικονομίας θεώρησαν σύντομα πως ήταν αναγκαίο να προστατεύουν τα αποθηκευμένα πλεονάσματα της παραγωγής και τα υψηλής αξίας τέχνηρα που είχαν συσσωρεύσει. Αρχικά στην Τίρυνθα της Αργολίδας, ακριβώς έξω από το Ναύπλιο, κατόπιν στις Μυκήνες, μερικά χιλιόμετρα μακρύτερα στην ενδοχώρα, άρχισαν να υψώνονται ισχυρά τείχη γύρω από τις ακροπόλεις. Δεν επρόκειτο για συνηθισμένα οχυρωματικά τείχη. Οι λίθοι με τους οποίους ήταν κατασκευασμένα ήταν τόσο ογκώδεις που μεταγενέστερες γενιές δεν μπορού-

σαν να πιστέψουν ότι τους είχαν υψώσει σε αυτή τη θέση ανθρώπινα όντα, αλλά πρέπει να ήταν το έργο μυθικών μονόφθαλμων γιγάντων, των Κυκλώπων. Τα κυκλικά τείχη της Τίρυνθας και των Μυκηνών στην Αργολίδα και του Γλα στη Βοιωτία εξακολουθούν να αποκαλούνται «κυκλώπεια».

Αυτά τα οχυρωματικά τείχη μαρτυρούν την ευχέρεια που είχαν οι ηγεμόνες προκειμένου να παραγγέλνουν την εργασία πολλών χιλιάδων ανδρών. Οι εργάτες πρέπει να στρατολογούνταν από περιοχή μιας κάποιας έκτασης. Η παροχή στέγης και τροφής σε τόσους πολλούς άνδρες καθ' όλη τη διάρκεια του έργου απαιτούσε τόσο πόρους όσο και οργάνωση. Μολονότι τα κυκλώπεια τείχη των μυκηναϊκών ακροπόλεων δεν είναι σε καμία περίπτωση συγκρίσιμα ως προς την κλίμακα με τις πολύ παλιότερες πυραμίδες της Αιγύπτου, θα πρέπει να έθεταν παρόμοια προβλήματα οργάνωσης και μηχανικής για την κατασκευή τους. Από πού προερχόταν όλο αυτό το εργατικό δυναμικό; Και γιατί χρειαζόταν καν μια τόσο τεράστια δαπάνη πόρων και προσπάθειας; Μερικοί αναρωτιούνται μήπως ο στόχος των τειχών ήταν απλώς «να εντυπωσιάζουν και να προσδίδουν υψηλό κύρος στους ηγεμόνες αυτών των ακροπόλεων».²⁴ Αν αυτό ισχύει, θα επρόκειτο για μια περίπτωση επιδεικτικής σπατάλης ακόμη πιο θεαματικής από την ταφή μεγάλων ποσοτήτων χρυσού στους κάθετους λακκοειδείς τάφους.

Οι πρώτες οχυρώσεις έγιναν περίπου το 1375 π.Χ. στην Τίρυνθα και το 1350 π.Χ. στις Μυκήνες. Έναν αιώνα αργότερα, και στα δύο μέρη, οι οχυρώσεις επεκτάθηκαν περαιτέρω. Με αυτή την επέκταση, οι κάθετοι λακκοειδείς τάφοι και ο τελετουργικός περίβολός τους στις Μυκήνες περιλήφθηκαν εντός των τειχών. Την ίδια περίοδο, προστέθηκε η περιόφημη Πύλη των Λεόντων. Πάνω από το υπέρθυρο μπορούμε να δούμε μια μνημειακή εκδοχή ενός σχεδίου παρμένου από τη μινωική Κρήτη. Στις δύο πλευρές ενός κεντρικού κίονα, που μπορεί άλλοτε να είχε στην κορυφή του την παράσταση μιας θεότητας, το πιθανότερο μιας θεάς, υπάρχουν δύο λιοντάρια. Στην τελική φάση των οχυρώσεων τόσο στις Μυκήνες όσο και στην Τίρυνθα θα πρέπει να απαιτήθηκαν σημαντική εφευρετικότητα από μηχανολογική άποψη καθώς και ικανότητα ανύψωσης μεγάλου βάρους προκειμένου να προστατευτεί η πρόσβαση στις υπόγειες πηγές. Το ίδιο

έγινε στην Ακρόπολη των Αθηνών, στην οποία σώζονται ελάχιστα άλλα ίχνη που να υποδεικνύουν ότι άλλοτε πρέπει να υπήρχε εκεί μυκηναϊκό ανάκτορο. Αυτές οι προσπάθειες δεν μπορεί να οφείλονταν απλώς σε προσπάθεια επίδειξης. Γύρω στο 1200 π.Χ., όταν τα ανάκτορα είχαν ηλικία περίπου 200 ετών, η ελίτ που ήλεγχε την οικονομία τους προσδοκούσε ότι θα έπρεπε να μπορούν να αντέξουν σε πολιορκία.

Δεν ήταν όλα τα μυκηναϊκά ανάκτορα οχυρωμένα, τουλάχιστον όχι στην κλίμακα της Τίρυνθας, των Μυκηνών, της Ακρόπολης της Αθήνας ή του Γλα στη Βοιωτία. Τα οχυρωμένα μυκηναϊκά ανάκτορα είχαν την τάση να συγκεντρώνονται στην ίδια περιοχή. Στη μικρή περιοχή της Αργολίδας, υπήρχαν τρία μυκηναϊκά ανάκτορα και όλα ήταν οχυρωμένα με κυκλώπεια τείχη. Αντιθέτως, ανάκτορα που σύμφωνα με τα γραφειοκρατικά αρχεία ήλεγχαν ευρύτερη επικράτεια φαίνεται πως απαιτούσαν λιγότερο εξεζητημένες αμυντικές οχυρώσεις. Αυτό ισχύει στην περίπτωση της Πύλου και της Θήβας.²⁵ Πιθανώς, οι ελίτ που επέλεγαν να οχυρώσουν τα ανάκτορά τους το έκαναν όχι για να προστατεύονται από κάποια εξωτερική απειλή αλλά η μία από την άλλη. Αν αυτή η άποψη ισχύει, αυτό το σκεπτικό θα μπορούσε να συνάδει με μεγάλο μέρος της μεταγενέστερης ελληνικής ιστορίας.

Τίποτα στα αρχαιολογικά ευρήματα ή στα γραπτά τεκμήρια δεν υποδεικνύει αν το κάθε ανάκτορο ασκούσε κάποια μορφή διοίκησης ή είχε κάποια αμοιβαία υποχρέωση πέρα από την επικράτεια την οποία ήλεγχε. Η επικράτεια των ανακτόρων μπορεί να ήταν εκτεταμένη, ιδίως σε σύγκριση με τις γενικά πολύ μικρότερες πόλεις-κράτη της μεταγενέστερης εποχής. Στις πινακίδες της Γραμμικής Β σπανίως βρίσκουμε αναφορές σε σχέσεις ανάμεσα σε περιφερειακά κέντρα. Από τις Μυκήνες, έχουμε μια πινακίδα στην οποία καταγράφεται η αποστολή υφασμάτων στη Θήβα. Πινακίδες από τη Θήβα αναφέρονται σε «Λακεδαιμονίους», που πρέπει να σήμαινε τους ανθρώπους από την περιοχή της μεταγενέστερης (και σύγχρονης) Σπάρτης στη νότια Πελοπόννησο. Όμως δεν υπάρχει τίποτα που να μας δίνει κάποια ένδειξη για το πώς αλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους οι διοικήσεις των ανακτόρων. Επίσης δεν υπάρχει καμιά ένδειξη για κάποιο ανώτερο επίπεδο πολιτικής εξουσίας πάνω από

εκείνο του *άννακτος*, ο οποίος εξουσίαζε την επικράτεια του κά-
θε *ανακτόρου*.²⁶

Η εικόνα που αναδύεται από τις πινακίδες της Γραμμικής Β συνάδει με τα ευρήματα της αρχαιολογίας. Αναδύεται ολοφάνερα μια εικόνα αυτόνομων βασιλείων, που το καθένα ασχολόταν με τις δικές του υποθέσεις, αλλά όλα έκαναν το ίδιο πράγμα σε μεγάλο βαθμό πανομοιότυπα, με κοινά πρότυπα γλώσσας, γραφής, αρχιτεκτονικής, τεχνών και χειροτεχνιών, και θρησκευτικών πρακτικών. Όλα αυτά τα κοινά στοιχεία των μυκηναϊκών *ανακτόρων* άραγε οδήγησαν ποτέ σε μια επικυρίαρχη πολιτική δομή, με ένα μόνο γεωγραφικό κέντρο και έναν ανώτερο ηγεμόνα, όπως ήταν ο κανόνας σε άλλους πολιτισμούς εκείνης της εποχής; Για να αναζητήσουμε απαντήσεις, πρέπει να κοιτάξουμε πέρα από τον μυκηναϊκό κόσμο για να δούμε ποια ήταν η εικόνα του στα μάτια των ξένων.

Οι Χετταίοι, με την πρωτεύουσά τους μακριά στην ανατολή στα υψίπεδα της Μικράς Ασίας, ήρθαν σε επαφή με τους Μυκηναίους μόνο όταν οι τελευταίοι άρχισαν να καταπατούν παράκτιες περιοχές στη δική τους πλευρά του Αιγαίου. Θραύσματα της διπλωματικής αλληλογραφίας των Χετταίων την περίοδο ανάμεσα στο 1400 και το 1200 π.Χ. –το απόγειο των μυκηναϊκών *ανακτόρων* στην ηπειρωτική Ελλάδα– περιλαμβάνουν αναφορές σε μια ναυτική δύναμη στο δυτικό άκρο της σφαίρας επιρροής των Χετταίων. Αρχικά, αυτή η δύναμη αναφερόταν ως *Αχιγία*, αργότερα ως *Αχιγιάβα*. Περίπου το 1250 π.Χ., ο βασιλιάς της Χαττούσας έγραψε μια μακροσκελή επιστολή σε έναν μη κατονομαζόμενο βασιλιά της *Αχιγιάβα*, στον οποίο απευθυνόταν αποκαλώντας τον «αδελφό» του και ίσο. Περίπου σαράντα χρόνια αργότερα, κάποιος άλλος Χετταίος βασιλιάς, ο Τουνταλίγια Δ', δήλωνε σε επίσημο κείμενο συνθήκης: «οι βασιλείς που είναι ίσοι μου είναι ο βασιλιάς της Αιγύπτου, ο βασιλιάς της Βαβυλωνίας, ο βασιλιάς της Ασσυρίας και ο βασιλιάς της *Αχιγιάβα*». Ο γραφέας, ο οποίος φαίνεται πως αντιλήφθηκε ότι δεν θα έπρεπε να περιλάβει τον βασιλιά της *Αχιγιάβα*, έσβησε αυτή τη φράση. Όμως το γεγονός ότι ένας επαγγελματίας γραφέας έκανε ένα τέτοιο λάθος υποδεικνύει ότι μέχρι πριν από λίγο καιρό οι βασιλείς της *Αχιγιάβα* έχαιραν μεγάλης εκτίμησης στην πρωτεύουσα των Χετταίων. Η ίδια συνθήκη καθορίζει την επιβολή

εμπάργκο σε «όποιο πλοίο της Αχιγιάβα» πηγαίνει στον βασιλιά της Ασσυρίας, με τον οποίο οι Χετταίοι ήταν τότε σε πόλεμο. Αυτό το εμπάργκο θα μπορούσε να αφορά είτε εμπορικές συναλλαγές είτε στρατιωτικές ενισχύσεις. Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές ότι περίπου το 1220 π.Χ. η Αχιγιάβα ήταν υπολογίσιμη ναυτική δύναμη και στην πραγματικότητα μια από τις λίγες υπερδυνάμεις της εποχής.²⁷

Τους ίδιους αιώνες, και οι Αιγύπτιοι ήταν σε επαφή με τον κόσμο του Αιγαίου. Οι Αιγύπτιοι είχαν από παλιά εμπορικές σχέσεις με τη μινωική Κρήτη, την οποία αποκαλούσαν «Keftiu». Λίγο αργότερα, η παρουσία των Μυκηναίων άρχισε να γίνεται αισθητή σε ολόκληρη την περιοχή και ένα νέο όνομα εισέρχεται στις αιγυπτιακές καταγραφές. Το τεσσαρακοστό δεύτερο έτος της βασιλείας του φαραώ Τούθμωσι Γ' θεωρείται ότι αντιστοιχεί στο έτος 1438 π.Χ. με βάση το δικό μας σύστημα υπολογισμού των χρονολογιών. Εκείνο το έτος, ο φαραώ έλαβε ένα διπλωματικό δώρο από έναν τόπο που αποκαλείτο «T-n-j». Επειδή τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά καταγράφουν μόνο τα σύμφωνα και όχι τα φωνήεντα, μπορούμε απλώς να εικάσουμε τον ακριβή ήχο του ονόματος. Όμως ήταν πιθανώς κάτι σαν «Tanaja» ή «Tanaju». Από την περιγραφή των δώρων, στα οποία περιλαμβάνονταν ένα κομμάτι «κρητικής τεχνοτροπίας», μπορούμε να υποθέσουμε ότι το Tanaju βρίσκεται κάπου στο Αιγαίο, όχι όμως στην Κρήτη, αφού το ίδιο κείμενο αναφέρεται ήδη στο Keftiu. Σχεδόν εκατό χρόνια αργότερα, στη διάρκεια της βασιλείας του Αμενχοτέπ Γ', ο οποίος πέθανε το 1353 π.Χ., ένας Αιγύπτιος λιθοξόος μνημείων κατέγραφε έναν κατάλογο περιοχών που μπορεί να ήταν προορισμοί για μια πρεσβεία ή εμπορική αποστολή στο Αιγαίο. Αυτή τη φορά, το Keftiu και το Tanaju εμφανίζονται ως διαφορετικοί προορισμοί. Αρκετές αναγνώσεις είναι αβέβαιες, αλλά οι καταγεγραμμένοι προορισμοί υποδεικνύουν σαφώς ότι η περιοχή που ήταν γνωστή στους Αιγυπτίους ως Tanaju κάλυπτε όλη την Πελοπόννησο, τη Βοιωτία (αφού περιλαμβάνεται η Θήβα) και ίσως μερικά νησιά.²⁸

Από αυτά τα στοιχεία φαίνεται ότι οι Χετταίοι και οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν διαφορετικά ονόματα για τον κόσμο που εμείς αποκαλούμε μυκηναϊκό. Όμως οι γραφείς και οι αξιωματούχοι και των δύο πολιτισμών θεωρούν αυτονόητο ότι έχουν να κά-

νουν με ένα βασίλειο, το οποίο κυβερνά ένας βασιλιάς του οποίου την υψηλή θέση ήταν διατεθειμένος να αναγνωρίσει ο δικός τους μονάρχης. Τα χιττιτικά κείμενα είναι αρκετά σαφή ως προς αυτό. Ακόμη και αν θεωρήσουμε πως η λέξη *Tanajū* είναι γεωγραφικός όρος και όχι αναγκαστικά το όνομα ενός πολιτικού κράτους, το γεγονός πως ένας Αιγύπτιος φαραώ αποδέχεται ένα διπλωματικό δώρο συνεπάγεται πως όποιος και αν ήταν αυτός που κυβερνούσε την περιοχή θεωρείτο άξιος να συμμετέχει σε αυτό το είδος των επίσημων ανταλλαγών.

Αν υπήρχε ενιαίο βασίλειο που περιλάμβανε ολόκληρο τον ελληνοφώνο μυκηναϊκό κόσμο της νότιας Ελλάδας, ο πιθανότερος υποψήφιος για την πρωτεύουσά του θα ήταν οι Μυκήνες, μολονότι κάποιος έχει προτείνει και τη Θήβα. Όμως μπορεί να μην είχε υπάρξει ποτέ ενιαίο βασίλειο, αλλά μάλλον κάποιου είδους συνομοσπονδία μικρότερων κρατών, που τα διαφορετικά ονόματά τους μπορεί να είχαν μπερδέψει τους ξένους.²⁹ Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι χιττιτικές και οι αιγυπτιακές πηγές αποκαλύπτουν μια γεωπολιτική διάσταση του μυκηναϊκού κόσμου που θα πρέπει να είχε κάποια βάση στην πραγματικότητα, ακόμη και αν δεν γνωρίζουμε ακόμη πώς να συμβιβάσουμε αυτές τις πληροφορίες με τα αρχαιολογικά στοιχεία και τις πινακίδες της Γραμμικής Β.

Όμως πώς ονόμαζαν στη γλώσσα τους οι ίδιοι οι Μυκηναίοι τους εαυτούς τους και την περιοχή στην οποία ζούσαν; Τόσο το χιττιτικό όνομα *Αχίγια* ή *Αχιγιάβα* όσο και το αιγυπτιακό όνομα *Tanajū* θα ηχούσαν οικεία στα ελληνικά αρκετούς αιώνες μετά το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού. Βρίσκουμε αυτά τα ονόματα στα ομηρικά έπη, στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια*. Σε αυτά τα έπη, οι άνθρωποι οι οποίοι πολιορκούν την Τροία αποκαλούνται συλλογικά όχι με τη μεταγενέστερη ονομασία τους –«Έλληνες»–, αλλά «Αχαιοί» (που θυμίζει το *Αχίγια*) ή «Δαναοί» (που θυμίζει το *Tanajū*). Το τοπωνύμιο *Αχαΐα* θα εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται για αιώνες, αν και χωρίς να συνδέεται πάντα με το ίδιο μέρος, μέχρι το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου. Φαίνεται πως το πιθανότερο είναι ότι, αν οι Μυκηναίοι είχαν ένα ενιαίο όνομα για όλες τις περιοχές στις οποίες ζούσαν, αυτό θα ήταν κάτι σαν *Άχαιφία*, πρώιμη μορφή του *Αχαΐα*. Και εκείνους τους οποίους αποκαλούμε Μυκηναίους το πιθανότερο θεωρού-

σαν οι ίδιοι πως ήταν και Αχαιοί (Αχαιοί) και Δαναοί, όπως θα αποκαλούνταν αργότερα οι ήρωες του Ομήρου, αφού από πού αλλού θα μπορούσαν να προέρχονται η χιτιτική και η αιγυπτιακή ονομασία;

Όπως και αν οργάνωναν τις υποθέσεις στη χώρα τους, οι Μυκηναίοι έκαναν όλο και περισσότερο αισθητή την παρουσία τους πολύ μακρύτερα. Σε αρκετές περιπτώσεις, τα υποτελή στους Χετταίους κράτη στην ακτή της Μικράς Ασίας στο Αιγαίο επιχείρησαν να εξεγερθούν. Την πρώτη φορά που έγινε αυτό ήταν κατά προσέγγιση το έτος 1400 π.Χ. Μια εξέγερση περίπου είκοσι πόλεων ή κρατών στη βορειοδυτική Μικρά Ασία ήταν αρκετά σοβαρή για να απαιτήσει στρατιωτική εκστρατεία υπό την ηγεσία του ίδιου του βασιλιά Τουνταλίγια για να την καταστείλει. Ανάμεσα στους εξεγερμένους περιλαμβανόταν η Wilusa (Τροία). Όταν η εξέγερση κατεστάλη, στα λάφυρα που αφιερώθηκαν στον χιτιτικό θεό της θύελλας, στον ναό του, περιλαμβανόταν ένα ορειχάλκινο ξίφος μυκηναϊκού τύπου, το οποίο θα ανακάλυπταν οι αρχαιολόγοι τον 20ό αιώνα. Το όπλο φέρει επιγραφή στη χιτιτική γλώσσα και αποδίδει ευχαριστίες για τη νίκη στην καταστολή της εξέγερσης. Επομένως φαίνεται ότι η Αχιγιάβα, δηλαδή οι ελληνόφωνοι στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, είχε στηρίξει τους εξεγερμένους.³⁰

Λίγο αργότερα, μια χιτιτική επιγραφή καταγράφει έναν «ηγεμόνα των Αχίγια» που δημιουργεί νέα προβλήματα στη Χαττούσα. Το όνομα αυτού του ηγεμόνα, Ατταρισίγια, θα διαφυλασσόταν σε πολύ μεταγενέστερους ελληνικούς θρύλους ως Ατρεύς, ο πατέρας του Αγαμέμνονα, βασιλιάς των Μυκηνών. Στο χιτιτικό έγγραφο, ο Ατταρισίγια δεν τιμάται με βασιλικό τίτλο. Εντούτοις, είναι εμφανές πως είχε τη δυνατότητα να συγκεντρώσει δύναμη εκατό πολεμικών αρμάτων στην ηπειρωτική Μικρά Ασία. Κάποιο διάστημα αργότερα, ο ίδιος Ατταρισίγια συμμετείχε σε επιδρομή εναντίον της Κύπρου, ενός ακόμη υποτελούς στους Χετταίους κράτους. Αυτή είναι η πρώτη ξεκάθαρη ένδειξη ότι οι Μυκηναίοι διέθεταν σημαντική ναυτική δύναμη. Μπορεί επίσης να είναι η πρώτη φορά που ελληνόφωνοι άρχισαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην Κύπρο.³¹

Η μυκηναϊκή επιρροή στο εξωτερικό φαίνεται πως έφθασε

στο απόγειό της την περίοδο περίπου από το 1350 έως το 1250 π.Χ. Αυτό δεν επιτεύχθηκε μόνο με τα όπλα. Οι ηγεμόνες των μυκηναϊκών ανακτόρων ήταν επίσης ικανοί να ασκούν κάποιου είδους «ήπια δύναμη», όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Πινακίδες γραμμένες στη Γραμμική Β αναφέρουν αγαθά όπως υφάσματα και αρωματικά έλαια σαν να προορίζονται «για εξαγωγή». Το εμπόριο θα πρέπει να έπαιρνε τη μορφή του αντιπραγματισμού και των ανταλλαγών. Θεωρείται ότι οι Μυκηναίοι συμμετείχαν επίσης στις τελετουργικές ανταλλαγές δώρων ανάμεσα σε ηγεμόνες, όπως εκείνη που καταγράφεται σε σχέση με τον φαραώ Τουθμωσι. Είναι εκνευριστικό που μέχρι τώρα δεν έχουν βρεθεί παρόμοιες καταγραφές παρόμοιων συναλλαγών στην ελληνική πλευρά.

Παρά την απουσία τέτοιων καταγραφών, γνωρίζουμε από την αρχαιολογία ότι εκείνη την εποχή Μυκηναίοι έμποροι αντάλλασσαν αγαθά σε όλη τη Μεσόγειο. Τα πλοία τους ταξίδευαν στη δύση μέχρι τη Σαρδηνία και τις ακτές της Ισπανίας, και στην αντίθετη κατεύθυνση μέχρι τα λιμάνια της Αιγύπτου και του Λεβάντε, και μέχρι τον Εύξεινο Πόντο μέσω των Στενών του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου. Εξειδικευμένες πρώτες ύλες έφθαναν από ακόμη πιο μακρινά μέρη. Κεχριμπάρι, που το χρησιμοποιούσαν για να φτιάχνουν περιδέραια, πρέπει να μεταφερόταν από τη Βαλτική μέσω ποτάμιων οδών ή από ξηράς. Κασσίτερος, απαραίτητο συστατικό του ορειχάλκου, προερχόταν το πιθανότερο από το Αφγανιστάν μέσω της ακτής του Λεβάντε.

Το φορτίο ενός πλοίου που βυθίστηκε περίπου το 1300 π.Χ. κατά τη διαδρομή του από το Λεβάντε μέσω της Κύπρου προς το μυκηναϊκό Αιγαίο περιλάμβανε δέκα τόνους ράβδων χαλκού μαζί με ποσότητες κασσιτέρου, αγγεία που θα πρέπει να περιείχαν ελαιόλαδο και κρασί, χρωματιστό γυαλί, ακατέργαστο ελεφαντόδοντο και αρκετά πολύτιμα αντικείμενα. Επίσης, στον βυθό της θάλασσας, ανακαλύφθηκαν προσωπικά αντικείμενα που ανήκαν στο πλήρωμα ή στους επιβάτες. Σε αυτά περιλαμβάνονταν εργαλεία, όπλα, καλλυντικά και κοσμήματα, καθώς και τα κατάλοιπα των τροφίμων για το ταξίδι και μια κέρινη πινακίδα που πρέπει να χρησιμοποιείτο για γραφή, αν και δυστυχώς δεν έχει απομείνει κανένα ίχνος από οτιδήποτε μπορεί να είχε γραφεί πάνω της. Το στίλ μερικών προσωπικών αντικειμένων απο-

καλύπτει ότι οι ιδιοκτήτες τους ήταν Μυκηναίοι οι οποίοι επέστρεφαν στην πατρίδα τους όταν το πλοίο τους βυθίστηκε κοντά στο απόκρημνο ακρωτήριο της νότιας Τουρκίας, γνωστό ως Ουλουμπουρούν, που αργότερα έδωσε το όνομά του στο ναυάγιο. Αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν ταυτοποιήθηκαν ως «αιγυπτιακά, νουβικά, ασσυριακά, βαβυλωνιακά, κυπριακά, μυκηναϊκά, ιταλικά, βαλκανικά και βαλτικά» – και αυτό δείχνει ότι ήδη το 1300 π.Χ. υπήρχε ένα δίκτυο ανταλλαγών πραγματικά παγκόσμιο, αν λάβουμε υπόψη μας τις δυνατότητες της εποχής.³²

Αυτοί οι πρώιμοι Έλληνες, και τα πλοία που είχαν κατασκευάσει για να μεταφέρουν τους ίδιους και τα αγαθά τους προς όλες τις κατευθύνσεις, ήταν ήδη σημαντική εμπορική δύναμη. Αυτή η ναυτική παράδοση, που έχει δώσει στους Έλληνες την εξέχουσα θέση τους στον σύγχρονο κόσμο της ναυσιπλοΐας, άρχισε νωρίς, μολοντί αξίζει να σημειώσουμε ότι και αυτή την ικανότητα θα πρέπει να την έμαθαν από τους Μινωίτες προκατόχους τους.

Ένα άλλο εξαγωγίμο αγαθό, αυτή τη φορά σχεδόν αόρατο στα αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά προοριζόμενο τελικά να γίνει το σημαντικότερο από όλα, μπορεί επίσης να ανάγεται στον μυκηναϊκό κόσμο του 13ου αιώνα π.Χ. Αυτό ήταν η ελληνική γλώσσα. Εκτός από την Κρήτη, δεν βρέθηκαν πινακίδες Γραμμικής Β αλλού έξω από την ηπειρωτική Ελλάδα. Όμως είναι λογικό να θεωρήσουμε ότι όπου εξάγονταν μυκηναϊκά αγαθά θα πρέπει να υπήρχε κάποια γνώση της γλώσσας την οποία μιλούσαν οι παραγωγοί και οι έμποροι που έφθναν εκεί. Ως εκ τούτου, σε μέρη στα οποία οι ντόπιοι δεν ήταν σε καμία περίπτωση Μυκηναίοι, άρχισε να γίνεται μόδα να δίνουν σε ανθρώπους ονόματα που σήμερα μπορούμε να αναγνωρίσουμε ως ελληνικά.

Το καλύτερο τεκμήριό μας για αυτό προέρχεται από την Κρήτη. Μέσα σε μερικές γενιές από την άφιξη των ελληνόφωνων ηγεμόνων στην Κνωσό, πολλά άτομα που εμφανίζονται σε πινακίδες της Γραμμικής Β έχουν ελληνικά ονόματα. Τα άτομα που φέρουν αυτά τα ονόματα δεν περιλαμβάνονται στην ελίτ. Συχνά είναι ταπεινοί βοσκοί και τεχνίτες, που σίγουρα θα ήταν ντόπιοι.³³ Πιθανόν αυτά τα ονόματα τα έδινε η γραφειοκρατία – όπως ακριβώς έκαναν στη σύγχρονη εποχή οι πατεριναλιστές αποικιοκράτες αφέντες με τους ιθαγενείς υπηρέτες τους. Ή ίσως

είναι καλύτερό να σκεφτούμε την παραδοσιακή πρακτική στην Ελλάδα των ημερών μας, όπου οι γονείς καλούν κάποιον πλούσιο ή με επιρροή άνθρωπο να βαφτίσει το παιδί τους, που στη συνέχεια παίρνει το όνομα του ευεργέτη του. Με αυτόν τον τρόπο, το να «γίνουν Μυκηναίοι» μπορεί να ήταν συνειδητή επιλογή ατόμων σε μια ρευστή και μεταβαλλόμενη κοινωνία.

Μια περίπτωση που θέτει περισσότερα ερωτήματα ήταν η Τροία. Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν πως πολιτισμικά η Τροία ήταν μια πόλη της Ανατολίας στις παρυφές του χιττιτικού κόσμου. Όμως στη διάρκεια της βασιλείας του Χετταίου βασιλιά Μουβάτταλι Β', ο οποίος βασίλευσε από το 1290 έως το 1271 π.Χ., οι Χετταίοι σύναψαν συνθήκη με τον ηγεμόνα της Wilusa (Τροία), ο οποίος ονομαζόταν Αλαξάντου.³⁴ Αυτό το όνομα δεν μπορεί παρά να είναι η χιττιτική απόδοση του ελληνικού ονόματος «Αλέξανδρος», που κυριολεκτικά σημαίνει «υπερασπιστής εναντίον ανδρών». Στους μεταγενέστερους ελληνικούς θρύλους, το «Αλέξανδρος» ήταν ένα εναλλακτικό όνομα του πρίγκιπα της Τροίας, ο οποίος είναι πιο γνωστός ως Πάρις. Θα μπορούσαμε πιθανώς να συνδέσουμε αυτόν τον Αλαξάντου με κάποιον δυναστικό γάμο ο οποίος είχε γίνει περίπου έναν αιώνα νωρίτερα ανάμεσα σε κάποιο βασιλιά της Αχιγιάβα και κάποια πριγκίπισσα της συνομοσπονδίας η οποία είχε εξεγερθεί εναντίον της εξουσίας των Χετταίων και περιλάμβανε τη Wilusa.³⁵ Η μήπως, κατά το απόγειο των μυκηναϊκών ανακτόρων, τα μυκηναϊκά ονόματα είχαν γίνει δημοφιλή και εδώ; Μέλη ξένων βασιλικών οίκων σε μέρη όπως η Τροία μπορεί να ήθελαν να υιοθετήσουν μια μόδα που κέρδιζε έδαφος – όπως θα έκανε όντως, σχεδόν χίλια χρόνια αργότερα, μια άλλη δυναστεία Αλεξάνδρων, η οποία θα κατακτούσε τελικά ολόκληρο τον γνωστό κόσμο.